

MORAAL
DE KUNST VAN HET LEVEN

JUAN LUIS LORDA

MORAAL
DE KUNST VAN HET LEVEN

ARCO REEKS 8

 DE BOOG

I

MORAAL, WAT IS DAT?

Wat de moraal niet is

Bovenstaand kopje kan misschien verwondering wekken. Maar om te kunnen uitleggen wat we onder moraal verstaan, moeten we eerst duidelijk maken wat moraal niet is.

In gesprekken hebben we het vaak over zaken die met de moraal te maken hebben: waarden en normen, plichten en rechten... Iedereen is daarin geïnteresseerd, omdat het ons allemaal aangaat en iedereen er wel iets over te melden heeft. Het lijkt dus een vanzelfsprekend onderwerp, minder vanzelfsprekend is het of we ook naar elkaar luisteren. Over weinig onderwerpen bestaat zoveel verschil van mening: de ene visie na de andere wordt naar voren gebracht zonder dat we het eens lijken te kunnen worden. Uiteindelijk ga je denken dat wat we onder moraal moeten verstaan, louter het resultaat is van ieders vrijblijvende mening en dat iedereen zijn eigen opvatting als de beste te berde mag brengen. Het enige waarover we het eens worden, is dat op dit gebied alles aanleiding tot discussie is en niets vaststaat...

In de natuurwetenschappen en de techniek, die over oorzaak en gevolg gaan – leidend tot zekere kennis –, bestaan er vrijwel geen ‘meningen’. Op artistiek of moreel gebied ligt dat anders: daar draait het niet om oorzaak en gevolg, maar om gevoel voor schoonheid, voorkeuren en gezichtspunten...

Daarbij komt, dat waarden en normen in de context van tijd en cultuur lijken te veranderen. Momenteel krijg je de indruk dat we een nieuw tijdperk zijn binnengetreden ten opzichte van de moraal uit het verleden. De traditionele moraal van het Westen met zijn christelijke grondslag lijkt te hebben afgedaan. Het beeld dat er links en rechts van wordt gegeven is negatief en enigszins merkwaardig, maar ook niet erg helder, want we weten niet goed wat die moraal inhield. Voor veel mensen is die traditionele moraal niet meer dan een geheel van strikte ge- en verboden, vooral op seksueel gebied. Deze werden je thuis op jonge leeftijd bijgebracht en je hele leven hield je daar min of meer aan vast, zonder goed te weten of je uiteindelijk in de hemel of de hel terecht zou komen.

Vanuit deze visie is de christelijke moraal te vergelijken met een optelsom van beloning en straf en lijkt het leven op een flipperkast waar je met een metalen balletje zowel min als pluspunten kunt scoren. Als de som van de goede daden die van de slechte overtreft, ga je uiteindelijk naar de hemel. Zoniet, dan wordt het de hel...

Vergeleken met de hier geschetste visie op de moraal, is er veel vooruitgang geboekt: we hebben de meest buitensporige inperkingen ervan laten vallen. Momenteel wordt er met een opener en vrijere blik naar de moraal gekeken. Dit heeft zich vertaald in een losmaking van uiterlijke en grillige regels die uitgevonden leken door mensen met een bekrompen geest die deze aan iedereen wilden opleggen. Een illustratie hiervan is de quasi-grappige opmerking: *alles wat lekker is, maakt dik of is zondig*. Een instelling die naar masochisme neigt en graag alles zou willen verbieden (vooral als het om geld of genoegens gaat). Dat soort moraal lijkt voor velen overbodig te zijn geworden, want die verbodsbepalingen en inperkingen zijn verdwenen zonder dat de aarde er onder heeft geleden: die draait gewoon door.

Het ziet ernaar uit dat, na de afschaffing van al die regels en voorschriften, alleen het principe van de goede bedoeling stand heeft gehouden. Om aan te geven dat iemand een goed mens is, wordt meestal gezegd 'hij/zij bedoelt het goed'. Voor de rest moet ieder zijn eigen gang mogen gaan, zolang zijn buurman dat ook mag.

Velen denken nu: Wat je van je leven wilt maken, gaat alleen jou aan, en niemand heeft het recht zich ermee te bemoeien. Iedereen is vrij te denken wat hij wil, op voorwaarde dat hij anderen daar niet mee lastig valt, of in elk geval niet meer dan hij zelf wordt lastig gevallen. Wanneer er een conflict ontstaat, is het de taak van de overheid een evenwicht te vinden tussen de rechten van de afzonderlijke individuen. Voor het overige is het voldoende dat iedereen het goed bedoelt.

Maar toch blijft overeind, dat er dingen zijn die iedereen als slecht beschouwt, ongeacht of er sprake is van een goede bedoeling. Dit geldt bijvoorbeeld voor het mishandelen of doden van een kind, het aftuigen van een oude man, het kwellen van een dier, het verontreinigen van het water van een rivier... Toch is het niet eenvoudig het afwijzen van die daden te rechtvaardigen en uit te leggen *waarom* zij niet goed zijn. Uiteindelijk zouden de meesten van ons waarschijnlijk niet verder komen dan: dat *lijkt* me niet goed, of een utilitaristische reden aanvoeren in de trant van: het is slecht, want als iedereen dit soort dingen doet, wordt een leven in gemeenschap onmogelijk. Daarom staat in de

wetgeving van elk land, dat iemand die een ander zonder reden mishandelt, strafbaar is.

In genoemde voorbeelden kan het standpunt soms verdedigd worden met *praktische* argumenten, in andere gevallen niet. Het is moeilijk uit te leggen waarom het slecht is een dier te kwellen als niemand er last van heeft.

Kortom, het minste wat we hieruit kunnen concluderen is, dat de moraal een minimum aan normen inhoudt die een leven in gemeenschap mogelijk maken. In de laatste twee eeuwen lijken ethische studies niet verder te zijn gekomen dan dat, ook al lijkt alles wat er gezegd wordt mooier, moeilijker... of ingewikkelder.

Wat de moraal wel is

In werkelijkheid is moraal iets anders. Heel simpel gezegd: moraal is niets meer of minder dan de kunst van het leven.

Moraal is een vaardigheid, een kunst, net als schilder- of schrijfkunst, verkoopkunst of de kunst van het piano spelen. . . Kunst of kunde is het geheel van theoretische en praktische kennis, van ervaring en bedrevenheid die nodig zijn om een activiteit te beheersen.

Theoretische en praktische kennis, ervaring en kunde, dat zijn de vier elementen die voor elke kunst nodig zijn. Om piano te spelen bijvoorbeeld is theoretische kennis van muziek nodig, maar ook technische vaardigheid bij het bewegen van handen en vingers, persoonlijke ervaring, tijd en methodiek. . . en fysieke handigheid die door praktische oefening wordt verkregen.

Om een goede pianist te worden zijn al deze ingrediënten nodig, zowel de theorie als de praktijk. Het heeft niet zoveel zin alles over de piano te weten en nooit een klavier met een vinger te hebben aangeraakt.

In die zin is moraal een *kunst* en wel de kunst om *goed te leven*. Wat betekent dat? Heel eenvoudig: een goed leven leiden wil zeggen, leven zoals het een mens betaamt. Net zoals de schilderkunst de kunst van het schilderen is, zo is *de moraal de kunst te leven als mens*.

Dat lijkt nogal ongewoon, want op het eerste gezicht is er toch niets bijzonders nodig om als mens te leven: je hoeft alleen maar mens te zijn, je leven te leven en in alle spontaneïteit de dingen over je heen te laten komen. Maar om *goed* te leven, om te leven zoals het een mens betaamt? Dieren leven instinctief. Ze leren eventueel van de vorige generatie hoe ze het moeten aanpakken om zich te verdedigen en in leven te blijven, en leven volgens hun instinct. Zij hebben geen *kunst* nodig, zij hoeven zich alleen maar aan het leven over te geven om goed te leven. Maar wat voor een dier volstaat, volstaat niet voor de mens.

De mens is een bijzonder wezen, *hij is vrij*. Vrij zijn wil met name zeggen, dat de mens veel minder door zijn instincten wordt beïnvloed. En dat is precies de reden waarom mensen sommige dingen moeten leren die dieren instinctief kunnen, en waarom er andere dingen zijn die dieren nooit zullen kunnen leren, omdat ze eigen zijn aan de mens. *De mens moet geleerd worden hoe hij zich als mens moet gedragen*. Als dat niet gebeurt, leeft hij op zijn best als een slecht toegerust dier. . . overigens zal hij dan meestal niet lang overleven. Bij zijn geboorte is een mensenkind zo slecht door de natuur toegerust dat hij uit zichzelf helemaal niets kan.

De pasgeborene is niet in staat zijn eigen voedsel te zoeken: hij kan nog bijna niet zien en zijn bewegingen zijn ongecoördineerd. In de eerste levensmaanden moet hij alles krijgen en daarna moet hem alles geleerd worden.

Vergeleken met verschillende diersoorten bezit de mens maar een klein erfgoed aan instincten. Zelfs lopen leert hij niet uit zichzelf: hij heeft hulp nodig van volwassenen om hem heen die hem het meest fundamentele bijbrengen.

Daarnaast moet hij specifiek menselijke verworvenheden aanleren zoals praten, lezen, schrijven, communiceren met anderen, sociale vaardigheden en nog duizend dingen meer... Zonder opvoeding ontwikkelt de mens zijn aangeboren mogelijkheden niet. Als hij niet in een omgeving verkeert waar wordt gesproken, zal hij niet leren praten; als hij niemand rechtop ziet lopen, zal hij op handen en voeten blijven gaan; als hij in een omgeving verkeert zonder cultuur zullen zijn mogelijkheden op dat gebied niet tot ontwikkeling komen, noch zijn artistieke of muzikale gaven of zijn vermogen om smakelijk eten te appreciëren. Alles moet doorgegeven worden en dat is alleen mogelijk in een stimulerende omgeving van mensen. De gaven van de mens vormen een onderdeel van zijn natuur, maar voor de ontplooiing ervan heeft hij opvoeding nodig.

Van alle gaven waardoor de mens zich onderscheidt, is zijn vrijheid de belangrijkste. Het is dit menselijke vermogen dat met de meeste zorg gevormd moet worden. Opvoeden is niet alleen iemand leren lopen, eten, praten, enz., opvoeding draait niet alleen om een leerproces, om overdracht van kennis op het gebied van kunsten en wetenschap. Bij de opvoeding van de mens is het vooral belangrijk dat hem geleerd wordt hoe hij als mens zijn vrijheid goed moet gebruiken.

Een kind weet niet instinctief hoe hij zijn vrijheid moet hanteren. Wel heeft hij de aanleg haar goed te gebruiken, zoals hij ook de aanleg heeft om te lopen en te eten. Maar hij heeft vorming nodig. Beetje bij beetje moet een kind leren wat bij hem als mens past en wat niet, wat hij als mens moet doen en wat hij moet laten.

En zo begrijpen we beter wat moraal is. We zeiden hierboven dat de vrijheid bij uitstek datgene is, wat de mens tot mens maakt. De moraal kan dan ook worden omschreven als *de kunst om de vrijheid goed te gebruiken*. Deze kunst is in wezen goed te vergelijken met de kunst van het pianospelen, alleen is zij ingewikkelder en veel belangrijker.

Een kunst waarvoor *kennis* nodig is: we leren van andere mensen hoe we ons als mens dienen te gedragen. De mens heeft ook *gewoontes* nodig, want louter theoretische kennis over hoe je moet handelen is niet voldoende. Een oud gezegde luidt: de mens is een gewoontedier. Hij bestaat niet alleen uit hersens en is meer dan een louter denkend wezen. Daarom is het niet genoeg dat de mens dingen bedenkt en wil, zodat ze ook echt gebeuren; voorwaarde is dat hij in staat is die dingen ook te realiseren.

Als we alleen uit hersens bestonden, zou het voldoende zijn iets te bedenken en ons voor te nemen het te verwerkelijken. Uit ervaring weten we dat het zo niet gaat. Er zijn heel wat dingen die we graag zouden doen, die we ons ook voornemen te doen, terwijl er uiteindelijk in de praktijk niets van komt. Iets dringt zich tussen ons denken en doen in. Om een besluit tot een goed einde te brengen, hebben we ook wat we noemen *wilskracht* nodig: een soort aandrijfmechanisme dat zorgt dat we alles wat wij ons voornemen te doen, ook werkelijk uitvoeren. Als we te weinig wilskracht hebben, nemen we wel besluiten, maar blijven daden achterwege.

Uit ervaring weten we ook, dat er grote verschillen zijn tussen de wilskracht van de ene en de andere mens en dat dit nauw samenhangt met gewoontevorming en levenswijze. Om een voorbeeld te noemen. Om 's morgens meteen op te staan als de wekker afloopt, is het niet genoeg dat je je hebt voorgenomen om op te staan; je moet ook de gewoonte hebben om de daad bij het woord te voegen. Louter het feit dat je besloten hebt op te staan, is meestal niet genoeg. Als het om iets belangrijks gaat, kan iedereen natuurlijk op een bepaald tijdstip uit bed komen, ook al doet hij dat gewoonlijk niet. Maar iemand die altijd nog wat blijft luieren, lukt het in een normale situatie meestal niet, ook al heeft hij het zich de avond tevoren voorgenomen.

Voor iemand die zich aanleert op tijd op zijn werk te komen, wordt dat al gauw een gewoonte, waardoor ook het werk lichter valt. Maar voor iemand die altijd te laat is, omdat hij niet zo'n zin in zijn werk heeft, wordt dat al gauw een slechte gewoonte waardoor zijn werk hem ook zwaarder valt. Iemand die zich goede gewoontes heeft aangeleerd, verwerft een soort aandrijfmechanisme dat zorgt dat wat hij zich voorneemt ook gebeurt: als hij besluit te werken, werkt hij. Iemand die dat niet doet, mist die drijfkracht. In de loop van het leven maakt dat een groot verschil: duizenden extra uren die goed besteed kunnen worden.

De mens is een gewoontedier. Het zijn gewoontes die iemand maken of breken, die zijn wil versterken of verzwakken. Het al dan niet kunnen opstaan op een voorgenomen tijdstip is een kwestie van goede gewoonte.

Daarom gaat het bij morele vorming niet alleen om het verwerven van de benodigde kennis, maar ook om het aanleren van gewoontes en routines waardoor de mens een leven kan leiden, dat aansluit bij zijn menselijke waardigheid. Zij zorgen ervoor dat voornemen en verwerkelijking een samenhangend geheel vormen. Zij verschaffen kennis en vrijheid om als mens te functioneren. Kortom, moraal hangt samen met het in de praktijk brengen van goede gewoontes.

Het woord moraal is afgeleid van het Latijnse woord *mos* dat gewoonte of gebruik betekent. In de oude betekenis, die nog steeds van toepassing is, is moraal *de kunst van de goede gewoontes*, dat wil zeggen van gewoontes die goed zijn voor de mens, gebruiken die bij hem passen, hem tot rijpheid brengen en hem perfectioneren.

We hebben dus drie omschrijvingen van moraal die bij elkaar horen. Om te beginnen is moraal *de kunst om goed te leven als mens*. Vervolgens *de kunst om de vrijheid te vormen*. En omdat de vrijheid vooral wordt gevormd door *het verwerven van goede gewoontes*, kunnen we concluderen dat de moraal bestaat uit het aanleren, kennis nemen, eigen maken en toepassen van goede gewoontes.

De moraal als kunst

De moraal is werkelijk een kunst, een die niet zoveel verschilt van andere kunsten. Zonder theoretische basis is het niet mogelijk doelgericht te oefenen, en zonder oefening is het onmogelijk dingen goed te doen. Je wordt geen groot schilder alleen door het lezen van biografieën van grote schilders.

In ons geval is het dus nodig dat we eerst achterhalen waaruit een goed leven bestaat en vervolgens dat we de nodige gewoontes verwerven om deze kennis in praktijk om te zetten. De bedoeling alleen om goed te zijn en niemand kwaad te doen is niet genoeg. Moraal is veel meer dan min of meer vage goede bedoelingen. Door de eeuwen heen zijn er heel wat beestachtige daden gepleegd met de bedoeling de mensheid een dienst te bewijzen. Het is essentieel te *weten* wat goed is en wat slecht, wat anderen schaadt en wat hen goed doet.

Om een kunst onder de knie te krijgen is veel oefening nodig. De wens om een goede pianist te worden is niet genoeg, het vergt eindeloze en gerichte oefeningen. Een verkeerde houding van de handen is in het begin niet zo erg, als er maar gezorgd wordt dat die houding dagelijks verbetert. Het gevaar zit in de gewenning aan wat verkeerd is: dit leidt tot fouten die later veel moeilijker te corrigeren zijn. Als je er niet in slaagt beginnersfouten te overwinnen, zul je nooit meer dan een middelmatige pianist worden. Een virtuoos kan zich geen kleine missers veroorloven. Elke fout is een stap terug, en daarom is zijn kunst in het geding telkens wanneer hij speelt. Bij elk concert wordt hij beter of slechter.

Dit geldt voor alle menselijke activiteiten. Elke bewust gestelde daad heeft een nawerking, waarvan de kracht afhankelijk is van de intensiteit en veelvuldigheid ervan. Als het om een fout gaat, kan die door herhaling tot een slechte gewoonte worden, terwijl een goede daad door herhaling tot een goede gewoonte kan leiden. Deze wetmatigheid geldt op het gebied van de sport, fysieke prestaties, intellectuele bekwaamheden, handvaardigheden en kunst en natuurlijk het morele leven. Kortom, gewoontes ontstaan en verdwijnen naargelang de mens correct handelt of niet, op alle gebieden van het leven. Hij is voortdurend bezig om voor- of achteruitgang te boeken. Merkwaardig genoeg zijn er mensen die denken dat dit overal opgaat, behalve als het om het morele leven gaat. Zij denken bijvoorbeeld dat de mens louter uit materie bestaat, en dat moraal niets te maken heeft met de andere terreinen van het menselijk leven en dat het daar om willekeurige en betwistbare

kwesties gaat die nauwelijks aan wetten onderworpen zijn. Dat is onjuist. Natuurlijk is de mens niet alleen materie, maar zoals er wetten zijn die de materie beheersen, zijn er ook wetten die de geest leiden. Wat nodig is om een virtuoos pianist of autocoureur te worden is ook nodig om als mens een waardig leven te leiden: inzet en training. Wordt er bekwaam met deze kunst omgegaan, dan zien we vooruitgang, zo niet dan gaat hij achteruit. Bij elke in vrijheid genomen beslissing is de moraal betrokken. Een opeenstapeling van geslaagde of verkeerde beslissingen en de intensiteit ervan slijten een spoor van gewoontes in, die de mens steeds meer of steeds minder vrij en rijp maken.

De kunst om goed te leven moet zich dus in de praktijk ontwikkelen. Maar theoretische kennis van de moraal is ook onmisbaar: we moeten weten wat we al dan niet behoren te doen. In dit opzicht verschilt de kunst van het pianospelen hier weinig van. Deze kunst wordt bepaald door minstens twee dingen: de bouw van de piano en de beweeglijkheid van de handen van de pianist. Zij beïnvloeden de pianist die tegelijkertijd toch een bepaalde mate van vrijheid houdt. Binnen die marge kunnen de meningen over hoe er piano gespeeld moet worden verschillen, maar daarbuiten niet.

Het handelen van de mens wordt ook bepaald door vooraf gegeven werkelijkheden, zoals de persoon zelf en de omgeving van mensen en dingen waarbinnen hij functioneert. En laten we ook niet vergeten: de mens wordt voor een groot deel door zijn natuur bepaald. We maken ons niet zelf: bijna alles wat we zijn, hebben we meegekregen toen we op de wereld kwamen. Lang voordat we in staat waren onze vrijheid te gebruiken, waren we al *gemaakt* en door onze manier van zijn bepaald. We kunnen onszelf slechts in zekere mate veranderen; er is enige ruimte voor eigen inbreng, maar niet onbeperkt.

Een deel van ons is het resultaat van onze vrije beslissingen, maar niet het grootste deel, dat we samen met de bijbehorende wetmatigheden, hebben ontvangen. We hebben niets te zeggen over de werking van onze spijsvertering noch over de richting van onze bloedsomloop. Heel ons lichamelijk zijn functioneert volgens wetmatigheden waaraan we vrijwel niets kunnen veranderen, we kunnen ze alleen maar ontdekken. Wat op de menselijke geest, het domein van de vrijheid, gebeurt is vergelijkbaar met wat er in de fysieke wereld gebeurt.

Vrijwel ons hele morele leven bestaat erin dat we in vrijheid de bekwaamheden die we bij onze geboorte hebben meegekregen tot ontwikkeling brengen. Die ontwikkeling is onderworpen aan wetten, ook

al hebben we daar soms geen weet van. Zo werkt ons verstand op een specifieke manier met intuïties en redeneringen die niet van ons komen. De wil heeft wetmatigheden net als alle andere aangeboren menselijke kwaliteiten. Wij kunnen niet bepalen *hoe* vrijheid, liefde, vriendschap en geluk functioneren. . . We kunnen ze vrij kiezen, maar ze niet uitvinden. We kunnen ernaar verlangen gelukkig te zijn, en het geluk op verschillende manieren nastreven, maar we kunnen niet uitmaken waarin het geluk bestaat. Gelukkig zijn hangt af van het feit of we erin slagen te leven volgens de wetten van het menselijk geluk.

Daarom is de moraal niet afhankelijk van ieders smaak, is het geen kwestie van opvatting. Het maakt wel degelijk verschil of we op de ene of de andere manier handelen. Natuurlijk kan het gebeuren dat we soms niet met zekerheid weten wat we moeten doen. Dat is het moment waar de mening om de hoek komt kijken. De moraal is evenzeer onderwerp van discussie als de medische wetenschap, want wanneer dokters niet weten of niet absoluut zeker weten wat zij moeten doen, hebben zij ook meningen. Maar zij zijn er zich van bewust dat hun mening de werkelijkheid niet verandert. Meninge n zijn alleen aan de orde wanneer we geen absolute zekerheid hebben. Zo kunnen we tijdens een discussie met een stel vrienden onze mening geven of een bepaalde paddestoel giftig is of niet. Maar door onze mening verandert de realiteit niet; als die giftig is dan blijft die giftig, wat wij er ook van denken.

Voor zover we niet precies weten wat we moeten doen of laten, kunnen er ook op moreel gebied verschillende meningen bestaan. *We geven een mening wanneer we niet zeker zijn, wat niet wil zeggen dat alle meningen juist zijn.* Het betekent alleen dat we soms niet voldoende inzicht hebben om zeker te kunnen zijn van onze keuze.

Zekerheid op moreel gebied is een moeilijke en subtiële zaak. Reden temeer om alle moeite te doen om die kennis te verwerven, want in een mensenleven is dat van groot belang, belangrijker dan goed piano kunnen spelen of schilderen. Manieren om te achterhalen wat goed en kwaad is, zijn er gelukkig wel.

De natuur geeft een positieve respons op wat goed voor haar is en reageert negatief op wat niet bij haar past. Dat is logisch en helpt ons om te ontdekken wat goed voor ons is. Wanneer we iets eten dat ongezond voor ons is, dan is dat snel genoeg duidelijk. Zelfs aan de buitenkant is dat aan ons te zien, want op lichamelijk gebied zijn blunders makkelijk te herkennen. Op moreel gebied ligt het iets anders. Geslaagd of minder geslaagd gebruik van onze vrije wil heeft – meestal – geen directe

lichamelijke gevolgen, maar is toch op de een of andere manier waarneembaar. We zeggen vaak ‘een goed gevoel’ te hebben als we iets goeds doen en ‘een slecht gevoel’ als we slecht hebben gehandeld. Het zegt niet alles, want de mens is gecompliceerd, maar het is een aanwijzing. Een goede daad laat iets van geluk na, een slechte daad iets van onbevredigdheid en afkeer.

Een bijzonder belangrijk criterium is dat *goede daden als mooi en nastreefbaar* worden ervaren. Alle goede daden roepen bewondering op en het verlangen ze na te volgen. Iemands leven redden zien we bijvoorbeeld als iets moois, en ieder van ons zou dat ook wel willen, ook al zijn we er misschien feitelijk niet toe in staat. Wanneer we getuige zijn van een goede, zelfs heroïsche daad, laten we spontaan onze bijval en bewondering blijken en zijn we blij dat de mens in staat is zich zo edelmoedig te gedragen.

Slechte daden worden daarentegen gevoeld als *lelijk* en verachtelijk. De afkeuring komt even spontaan. We reageren zonder nadenken als we zien dat iemand een dier onnodig kwelt, laat staan een mens. De afkeer is instinctief. Elke slechte daad bezit merkwaaarderwijs een esthetisch trekje. Zo zeggen we vaak tegen een kind: ‘dat is niet zo mooi van je’, als het ondeugend is geweest.

Maar we kunnen ons gevoel voor schoonheid onmiskkenbaar ook kwijtraken. Uit ervaring is gebleken dat we iets wat door iedereen zonder meer lelijk en zelfs afschuwelijk wordt gevonden, toch mooi of aantrekkelijk kunnen vinden. Er zijn mensen die het leuk vinden dieren pijn te doen of mensen te martelen. Dat betekent niet dat we over die daden in moreel opzicht een vrije mening kunnen hebben, maar veeleer dat we ons gevoel voor normen en waarden, ons natuurlijk gevoel voor goed en kwaad kwijt kunnen raken. Niemand aarzelt om een sadist verdorven te noemen. De spontaan waargenomen lelijkheid van de daad is een sterker argument dan het utilistisch uitgangspunt dat een bepaald gebruik de gemeenschap zou ontregelen: het gezonde verstand dat oordeelt wat al dan niet passend is voor de mens.

Bij morele opvoeding is het esthetische aspect van de daden van de mens erg belangrijk. Eigenlijk zou je kunnen stellen dat *de moraal de schoonheidsleer van de geest is*, de kennis van wat mooi en fraai is op het gebied van het menselijk handelen. Volgens de Griekse filosoof Aristoteles bestaat opvoeden uit het leren liefhebben van wat mooi is en haten wat lelijk is. Op die manier wilde hij de natuurlijke reacties van de mens ten aanzien van goede en slechte daden in juiste banen leiden en

versterken. De Grieken waren van mening dat schoonheid het basismechanisme van het onderricht in de moraal is en wilden dat kinderen de in de literaire traditie overgeleverde heldendaden zouden leren bewonderen en navolgen. In feite vonden zij dat lessen over geschiedenis en literatuur uiteindelijk vooral dienden om jongeren in moreel opzicht te vormen.

Dit veronderstelt dus een verheven opvatting over de mens! Uitgangspunt is ook de overtuiging, dat het mogelijk is te leven overeenkomstig de menselijke waardigheid. Opvoeden betekent dan: het kind helpen ernaar te streven op die manier te leven en gewoontes aan te leren die hem daarbij helpen.

In onze Westerse beschaving hebben we daar soms onze twijfels over. We zijn er niet zeker van of er een manier van leven is die aansluit bij de waardigheid van de mens. Daarom weten we ook niet meer hoe we moeten opvoeden: we kunnen kinderen onderricht geven over eindeloos veel zaken... maar wat we over het leven moeten onderrichten lijken we niet meer te weten. En toch blijft die schoonheid van de morele daden waarover de Grieken sprak, ondanks alles van kracht, want de mens blijft mens. Het is nog steeds zo, dat we het hebben over fraaie en minder fraaie daden. De eerste zijn voor ons een bevestiging dat er een leven is dat de menselijke waardigheid niet tekort doet, maar minder fraaie daden bevestigen dat ook. Als we immers kunnen zeggen dat iets niet overeenkomstig de menselijke waardigheid is, komt dat doordat we een idee hebben van wat die menselijke waardigheid is. Zo komen we tot de conclusie dat, als er een manier is om te leven overeenkomstig de menselijke waardigheid, het de moeite waard is die levenswijze te leren kennen ook al is dat niet zo gemakkelijk.

Christelijke moraal

Hoe kom je er achter welk leven aansluit bij de waardigheid van de mens? Hoe kun je leren leven op een manier die het meest bij de mens past? Om te beginnen moet ons hart naar schoonheid hunkeren, moeten we wat mooi is bewonderen en imiteren. Dat is de eerste stap: een leven willen hebben vol schoonheid. Liefde voor het schone, voor de waardigheid van het menselijk leven heeft al morele betekenis. Maar slechts in beperkte mate. Het natuurlijke gevoel voor goed en kwaad – morele esthetiek –, geeft duidelijke aanwijzingen bij extreme situaties, maar beslaat niet het hele leven van de mens. In een ingewikkelde situatie zou dat problemen kunnen opleveren.

Dat we weten wat eetbaar en wat oneetbaar is, danken we in veel gevallen aan wat onze voorouders uit ondervinding hebben moeten leren. Via ons culturele erfgoed ontvangen we veel kennis en wetenswaardigheden die we nooit zelf zouden hebben verworven; zeker als het om giftig voedsel gaat hoeven we ons maar één keer te vergissen...

Ook op moreel gebied worden ervaringsgegevens doorgegeven. *Onze voorouders hebben kennis verworven over wat voor de mens goed is om te doen en wat niet.* Vanzelfsprekend is het aanbod betreffende morele ervaringsgegevens niet zo duidelijk als bij voedingsmiddelen. Een misstap op moreel gebied is qua gevolgen minder spectaculair dan per vergissing giftig voedsel eten. Het domein van de menselijke vrijheid is veel rijker en gecompliceerder dan dat van de voeding. Weten wat je wel of niet mag doen is moeilijker dan weten wat je wel of niet mag eten.

Vandaar dat we ons er niet over hoeven te verbazen dat er in verschillende culturen verschillende morele ervaringsgegevens worden doorgegeven. Er is een methode nodig om de door elke samenleving overgeleverde morele traditie te doorgronden. Iemand die morele ervaringsgegevens alleen oppervlakkig onderzoekt zou bedrogen uitkomen. Elk gebruik moet in zijn context geplaatst worden: er zit altijd een redenering achter die je alleen herkent als je met de samenleving in kwestie goed bekend bent. Daarom is de gedachte om een moraal te maken die een soort grootste gemene deler van alle morele gebruiken is, een onmogelijke opgave, een puur kunstmatig gedachtespinsel.

Als er al uit de morele gebruiken van de mensheid een constante factor naar voren komt, dan is het juist het feit dat er een gemeenschappelijke betrokkenheid op morele kwesties bestaat. Alle volken hebben begrepen

dat het belangrijkste onderdeel van de opvoeding is om jongeren te laten weten hoe zij moeten leven.

We vertellen niets nieuws als we zeggen dat onze samenleving momenteel in verwarring is: we weten niet meer hoe we aan jongeren moeten doorgeven wat het betekent mens te zijn, terwijl we wel in staat zijn hen uitgebreid informatie te verschaffen over atoomstructuren! Onze cultuur is een deel van haar erfgoed kwijt geraakt.

Misschien is dat ook de reden waarom onze samenleving zoveel aandacht voor verschillende moraalsystemen heeft. We weten niet meer wat we uit de veelheid van aanbod moeten kiezen. De situatie waarin onze samenleving verkeert is te vergelijken met die van een persoon die in een supermarkt uit veel te veel artikelen moet kiezen. Waren er nu maar drie merken van een bepaald artikel dan zou het nog wel gaan, maar er zijn er tientallen...

Waar het dus om draait is het kiezen van een bepaald moraalsysteem. Daartoe zouden we elk ervan uit ervaring moeten kennen en stuk voor stuk testen in hoeverre zij aan het geluk van de mens bijdragen. Maar dat is een onmogelijkheid. Het is evenmin mogelijk om van alle moraalsystemen een samenvattend geheel te maken, want elk heeft zijn eigen aard en verzet zich tegen inmenging.

Wanneer we het hier over de *christelijke moraal* gaan hebben, betreft het een moraalsysteem dat zijn sporen heeft verdiend, dat het Westen mede heeft gemaakt en nog steeds maakt tot wat het is. Het is het meest universele moraalsysteem, want het heeft zich tot in alle uithoeken van de wereld verspreid. Mensen uit allerlei culturen en rassen hebben dit als basis in hun leven gebruikt. Het is zeker de belangrijkste moraal die er ooit is geweest. Dat bewijst natuurlijk nog niet dat het de ware moraal is, maar het is een reden om deze serieuzer te bestuderen, want geen andere moraal heeft in de hele geschiedenis zo'n culturele impact gehad.

De geldigheid van een moraalsysteem kan niet bewezen worden zoals een wiskundige stelling. De zekerheid dat we het goede systeem te pakken hebben, blijkt veeleer uit het feit dat het bij de mens past, dat het mooi is en dat het zowel op het persoonlijke als maatschappelijke vlak vruchten draagt. En dit is het geval bij de christelijke moraal.

Maar er moet nog iets aan worden toegevoegd. De christelijke moraal heeft iets speciaals: het is een *geopenbaarde moraal*. Dat betekent dat zij ons niet wordt aangeboden als het resultaat van een opeenstapeling van menselijke ervaringen, maar als de vrucht van Gods onderricht aan de

mens. Wij christenen geloven dat God, de Schepper van alles, de mens de manier van leven heeft willen aanreiken die bij hem past.

Je zou kunnen zeggen dat de christelijke moraal te vergelijken is met een gebruiksaanwijzing die een fabrikant levert bij een product dat wij kopen. De fabrikant kent zijn product door en door en weet hoe het op de beste manier gebruikt moet worden. Uit ervaring weten we, dat als we doen wat de fabrikant ons aanraadt, producten langer meegaan en betere resultaten geven.

De christelijke moraal is zoiets als die voorschriften van de fabrikant die een verbetering en aanvulling zijn op wat we uit ervaring of door rechtstreekse bestudering van het product, in dit geval de mens, weten. Daarom staat de christelijke moraal ook open voor alles wat waar en goed is in de moraalsystemen van andere tijden en culturen, en deelt met deze samen in het streven naar een diepere kennis van de menselijke geest.

Het meest voorkomende bezwaar dat er tegen het christelijke moraalsysteem wordt gemaakt, is dat het niet van deze tijd zou zijn. De Britse schrijver C.S. Lewis noemde dit een *chronologisch vooroordeel*: het vooroordeel dat alles wat oud is alleen daarom al achterhaald is. Als je daarin meegaat zijn zonsondergangen ook achterhaald, want die vinden al miljarden jaren lang plaats...

Laten we ons bij zoiets belangrijks niet vergissen. Er zijn inderdaad heel veel mogelijkheden als het om moraal gaat, maar een echt alternatief is er niet. Geen van de moraalsystemen heeft de kwaliteit van de christelijke moraal. Dit systeem heeft de levens van miljoenen mannen en vrouwen richting gegeven en bewonderenswaardige vruchten van menslievendheid, heldendom, schoonheid en heiligheid opgeleverd. Daar zonder meer aan voorbijgaan, zou te gek voor woorden zijn.